

З 1795 року, після третього поділу Польщі, волинські землі відійшли до складу Російської імперії, Радзивилів (нині – м. Радивилів) став її прикордонним пунктом, адже кордон з Австрією проліг між Радзивиловом і Бродами. При кордоні Радзивилів пробув майже 120 років, за ціле століття російська влада не зважила за необхідне міняти назву містечка, і вона залишалася такою, як була за Польщі. Прикордонний статус Радзивилова зумовив те, що в ньому розмістили прикордонну варту і митну службу, зростає роль поштового відомства.

Сенатський указ від 16 вересня 1796 року носив назву: «Об ограничении свободы книгопечатания и ввоза иностранных книг; об учреждении на сей конец Цензур в городах: Санктпетербурге, Москве, Риге, Одессе и при Радзивилловской Таможне, и об упразднении частных типографий». В цьому указі між іншим було й таке (тут і далі цитуватиму російськомовні документи, в основному не перекладаючи їх і зберігаючи особливості правопису):

«В прекращение разных неудобств, которые встречаются от свободного и неограниченного печатания книг, признали Мы за нужное следующие распоряжения: 1) в обоих престольных городах Наших, Санктпетербурге и Москве, под ведением Сената, в Губернском же приморском городе Риге и Наместничестве Вознесенского в приморском городе Одессе и Подольского при Таможне Радзивилловской, к которым единственно привоз иностранных книг по изданному вновь Тарифу дозволен, под наблюдением Губернских Начальств учредить Цензуру, из одной духовной и двух светских особ состав-

ляемую... 3) Никакие книги, сочиняемые или переводимые в Государстве Нашем, не могут быть издаваемы, в какой бы то ни было типографии, без осмотра от одной из Цензур, учреждаемых в Столицах Наших, и одобрения, что в таковых сочинениях или переводах ничего закону Божию, правилам Государственным и благонравию противного не находится. 4) Учрежденные, как выше сказано, в обеих Столицах, також в Риге, Одессе и при Таможне Радзивилловской Цензуры должны наблюдать те же самые правила и в рассуждении привозимых книг из чужих краев, так что никакая книга не может быть вывезена без подобного осмотра, подвергая сожжению те из них, кои найдутся противными Закону Божию, Верховной власти, или же развращающие нравы...»

Радзивилівська митниця була відкрита 11 лютого 1798 року. У 1798 році посада цензора на цій митниці була запропонована професору хімії Академії наук Якову Дмитровичу Захарову, але він відмовився, пославшись на свою недостатню обізнаність у питаннях літератури, політики тощо. Все одно факт сам собою знаковий: цензорська посада в маленькому Радзивилові визначалася як рівнозначна званню академіка.

У 1827 г. були запроваджені «почт-диліжанси» – поштові диліжанси для перевезення пасажирів і пошти білоруським трактом від Санкт-Петербурга через Могилів, Київ і Житомир до Радзивилова. До 1851 року в Росії вже нараховувалося 17 ліній руху таких карет. Пошта в Радзивилові мала тільки 2 поштової скрині – одну в приміщенні, другу біля нього.

«Записки русского путешественника А. Глаголева с 1823 по 1827 год» (Санкт-Петербург, 1837 р. Друге видання з'явилося 1845 р. в друкарні К. Жернакова): 26 квітня 1823 року мандрівник занотує:

«Через Бердичів є пряма і найкоротша дорога з Києва в Радзивилів. Але ця дорога в повному розумінні можна назвати операційною лінією євреїв; на ній немає інших станцій, окрім єврейських, і майже немає іншого народонаселення, окрім єврейського. Боячись голоду, спраги і безсоння, подибуваних звичайно в неохайних корчмах, я зважився повернутися на поштовий тракт, через Житомир».

огляду мене запитали про російські гроші. У мене їх не було. Митники поцікавились, які гроші я використовую для поїздки, і я був фактично зобов'язаний показати дукати, які у мене залишилися. Все це створено для того, щоб перешкодити вивозу російських баннот. Чому? Це залишається для мене питанням... Весь огляд зайняв близько двадцяти хвилин. І коли ми перетнули кордон, я привітав себе зі свободою. Останній шлагбаум затримав мене ще на чверть години: митники просили гроші на випивку, які я відмовлявся дати, переконували, що не можу проходити, поки не зроблю цього. Врешті, коли я вирішив підкоритися, вони пропустили мене, і ми пройшли на нейтральну частину між Росією і Австрією. Чотирнадцять верст піщаних доріг – і я в Бродах. Насамперед мене оточили євреї, які пропонували житло. Один з них провів до готелю під назвою «Золоте яблуко» (Potte d'Or), власником якого виявився чоловік на прізвище Блоцький (Bloski)... Я прибув до Бродів опів на 11-у увечері, в понеділок, 15 червня, не відпочивавши з вівторка минулого тижня. Був надзвичайно стомлений, але, в першу чергу, схвильований безперервним злодійством, з яким зіткнувся в дорозі.

...Вулиці Бродів вузькі, але добре вимощені, являють собою вражаючий контраст до жалюгідних дерев'яних доріг Радзивилова... Будинки зведені з каменю, криті лісома-теріалом у вигляді плиток, тим більше вражаючих, якщо вони старі й почорнілі».

(Для довідки: 1 староруська миля = 7 верст = 7 кілометрів 467,6 метра; 1 староруська верста = 1 кілометр 66,781 метра).

А ось якою побачив французький письменник Оноре де Бальзак Радзивилівську митницю у 1847 році (з дорожніх нотаток «Лист про Київ»):

«На шляху моему зустрічалися рифи у вигляді зрубаних сосон, але фурман майстерно прокладав путь між ними, так що через півгодини доволі швидкої їзди ми в'їхали на великий майдан, що

нагадував паризьке Марсове поле; по один бік розташовувалася велика клуня, котра приховала у своїх надрах австрійську митницю, а по другий – дерев'яна застава. Не знаючи мови, я не міг нічого сказати своєму візникові; він зупинився перед другою клунею, яка, вочевидь, являла собою щось на кшталт заїжджого двору. Оскільки погода стояла прекрасна (вересень. – В.Я.), я відправився пішки через це неокрає поле до застави, за якою виднілися з російського боку дві будівлі. Я вирішив, що в них розташовані гауптвахта і митниця – і не помилюся».

Прочитую і запис письменника про враження від прикордонного містечка: «Французькі читачі при слові «містечко» уявлять собі будинки, вулиці, громадські заклади; між тим Радзивилів являє собою не що інше, як скупчення дерев'яних халуп, котрі досі не повалилися винятково завдяки особливій милості провидіння щодо Росії. Стоять ці халупи на голій землі, бруківки нема й натяку».

У 1846 році після закінчення курсу навчання у Віленському дворянському інституті на Радзивилівську митницю був направлений на роботу дворянин Микола Іванович Рудницький (нар. 1831). У 1851 році він переведений у Бесарабську казенну палату. З 1855 року, вийшовши у відставку, вступив на навчання в Петербурзьку академію мистецтв і став художником.

Ще архівні знахідки. «Журнал действий III отделения С. е. и. в. канцелярии по делу коллежского секретаря Николая Ивановича Гулака и Славянского общества», 1847 рік, 14 травня: «В 10 часов утра доставлен из Радзивиллова арестованный при возвращении из-за границы в Россию надворный советник Федор Чижов со всеми его вещами и бумагами. К рассмотрению бумаг его немедленно приступлено. Рассмотрение бумаг Чижова окончено. Из них видно, что он два раза – в 1845 – 1846 гг. – путешествовал по славянским землям и что он

КРАЄЗНАВСТВО

РАДЗИВИЛІВСЬКА МИТНИЦЯ

У НОВОВІЯВЛЕНИХ І МАЛОВІДОМИХ ФАКТАХ

А ось ще витримки із записів кінця квітня 1823 року:

«Чутливі мандрівники! Якщо потрібно вам бути за кордоном, не їдьте через Радзивилів. Жорстокі тутешні євреї не тільки перешкоджають вам виплакати ваше серце, але й не дадуть зронити жодної сльозини. Митниці, в якій записуються паспорти, знаходяться поряд із самим Радзивиловом, а рогатка – в двох верстах від митниці. Вона стоїть серед гаю і оточена декількома будиночками, в яких живуть офіцери і козаки. Щойно дано було наказ пропустити мене, десять євреїв кинулися на мою валізу, як на здобич; потягнули її в різні боки, у напрямі відцентрових сил; почали сваритися і давати один одному штурхани; нарешті схопили самого мене, посадили в довгу закриту бричку і попросили декілька грошів. Телер-то втрапив я в руки євреїв! Фактор Мошка, якому начальник митниці Р.К-ий наказав провести мене до Бродів, єврей-фурман і третій єврей, п'яний, що сів для компанії, везуть мене одного через ліс по пнях, по колодах».

Митний пост (рогатка) діяв на кордоні, тобто на тому місці, де зараз неподалік від села Лев'ятина, кілометрів за два, пролягає адміністративна межа між Рівненською та Львівською областями. Згадана в тексті рогатка – пункт перепуску через кордон. Могла відігравати й роль оборонної споруди, адже, як правило, влаштовувалася так: обносилися деревами, поваленими рядами або хрест-навхрест верхівками в чужу сторону.

Цікаві нотатки з середини червня 1829 року виявив бродівський краєзнавець Василь Стрільчук. Записи залишив англійський мандрівник, лікар Едвард Мортон; під назвою «Подорож у Росію та перебування в Санкт-Петербурзі і Одесі в 1827 – 1829 роках» вони були опубліковані 1830 р. у Лондоні. Отже, мандрівник зі сторони Дубна під'їжджає до Радзивилова, до російсько-австрійського кордону:

«Нарешті ми прибули до першої зупинки, приблизно за чотири версти від міста. Як тільки наблизилися, шлагбаум опустився, і козак зажадав наші паспорти, які ми представили. Шлагбаум підняли, а після того, як ми пройшли, знову опустили. Нас затримали тут хвилин на 15, щоб переглянути наші паспорти; а коли їх повернули, ми прослідували далі. На околиці Радзивилова ми знову дали паспорти, щоб їх оглянули і повернули; після того ми в'їхали в місто і побачили жадливі, варварські дороги, як ті, що в Дубно. Форейтор [верхівець, що сидить на передньому коні при запрязі цугом – В.Я.], єврей, провів мене до одного з будинків. Були спроби затримати мене тут до наступного дня, проте мені пощастило дістати коней, щоб доїхати до Бродів (російські поштові не можуть долати великих відстаней). Через кілька годин, за які я поміняв свої російські банкноти на голландські дукати, ми вирушили далі. Прибувши на митницю, ми знову пройшли митний контроль. У нас забрали паспорти, оглянули мої речі. Після

преимущественно занят славянскими идеями. По примеру других славянофилов он рассуждает о возвышении народа, о достоинстве человека и проч., а по местам проявляется у него мысль о соединении славянских племен под российской, однако же, державу. Ничуть не заметно ни политических злоумышлений, ни сообщества с кем-либо; Чижов везде является славянофилом, вроде московских, которые даже печатают подобные напыщенные и двусмысленные фразы. Несколько сомнительны только стихи его к Хорвату, в которых он говорит о народе в таком смысле, как бы хотел, чтобы народ был главным сословием в государстве. Из другого журнала Чижова видно, что он имел свидание и переписку с польскими выходцами Мицкевичем и гр. Гуровским, тем самым, который был осыпан милостями государя и в 1845 году бежал за границу. Гр. Гуровский должен быть также пламенный славянофил и полюбил Чижова за приверженность его к славянству. Напротив того с Мицкевичем Чижов имел не столько дружбы, сколько споров, ибо Мицкевич в своих лекциях о славянских племенах вовсе не упоминал о русских, а Чижов несколько раз ходил к Мицкевичу именно с тем, дабы доказать, что, рассуждая о славянах, несправедливо и невозможно забывать о столь могущественном племени, как русские. В бумагах Чижова находится еще письмо Луи Бонапарта, сына Люциана, который собираясь издать словарь всех языков и наречий, просил Чижова о содействии к собранию славянских слов. У Чижова не оказалось ни кольца во имя св. Кирилла и Мефодия, ни бумаг, кои показывали бы связь его с киевскими славянистами или с Славянским обществом. Из всех обвинений против Чижова составлено 15 вопросов, которые и предложены ему для написания ответов».

У 1856 році цензором у Радзивилівську прикордонну поштову контору був відкомандирований Матвій Єгорович Лаймінг (1828 – 1914), але в 1861 р. переведений у Житомирську губернську поштову контору. Врешті-решт зі служби його звільнили «за незадовільне цензурування».

Ще один цікавий документ кидає світло на значення Радзивилова в ту пору. «Народная диссертация о перемене правительства в империи нашей», яка вийшла 1798 року з-під пера Олександра Миколайовича Овчина (1768 – 1813?) і яку називають «дворянським дисидентством» ХУІІІ віку, в статті 8 містила такий запис: «Купечество думает, но не смеет просить, чтобы ГОСУДАРЬ благоволил приказать – открыть по прежнему Радзивилловскую таможеню; ибо буде вывозить товары чрез Порты Рижской или Петербургской и в Крыму на Порте Франке, то оне не находят себя в состоянии, а чрез сие их богатая в тех местах торговля превращаится ныне в бедной рынок».

Володимир ЯЩУК.
(Закінчення в наступному номері).

(Закінчення. Початок у №50).

Зовнішня торгівля Росії здійснювалася в тутешньому краї не лише через Радзивилівську митницю, а й через Волочеську, Дружкопільську, через 2 митні застави – Збаразьку і Мервинську та через 2 перехідних пункти.

Скупий штрих до обставин перетину кордону в Радзивиліві. Зі щоденника Афанасія Миколайовича Гончарова (1760 – 1832) (предок дітей Олександра Пушкіна по лінії його дружини Наталії Гончарової):

«1812 год. 22 августа (3 сентября), четверг – В Радзивилове. Сей день получил обратно пачпорт, с биваков от города Луцка с позволением ехать в Россию; и наняв фурманских лошадей до Бердичева, в 11-ть часов утра выехал из Радзивилова».

У Радзивиліві народився і провів дитячі роки майбутній відомий російський дипломат, міністр закордонних справ Микола Карлович Гірс (1820 – 1895), нащадок древнього шведського роду. Річ у тім, що його батько Карл Карлович мав у Радзивиліві посаду поштмейстера. У їхньому домі під час поїздки за кордон зупинилися впливові на той час політичні діячі – князь Адам Адамович Чарторийський, генерал-фельдмаршал граф Петро Християнович Віттенштейн.

За свідченням письменника Володимира Короленка, його дід був «директором митниці» в Радзивиліві. А оскільки в дитинстві Володимир із сім'єю жив у Дубні, можна припустити, що навідувався і до діда в Радзивиліві.

У другій половині XIX століття, з розвитком капіталістичних відносин і зростанням обсягів товарообігу, значення Радзивилова зросло. Прикордонна служба до кінця століття виділилася з Департаменту митних зборів як самостійна структура. На заміну вільнонайманій сторожі, митним чиновникам і козакам до західного кордону імперії, в тому числі до Радзивилова, спрямували військово-прикордонної варті, якому в завдання ставилися охорона кордону від зазіхань іззовні, боротьба з контрабандою і виконання карантинних заходів.

Радзивилівський митний округ був у підпорядкуванні головного управління прикордонної варті Департаменту зовнішньої торгівлі (з 1865 року – Департаменту митних зборів). Оскільки структура митних округів скрізь була однаковою, то й у Радзивиліві митний округ мав у своєму складі бригаду з 3 – 5 рот. Ця бригада охороняла ділянку кордону до найближчих митних округів, тобто в кілька сотень кілометрів. Ротна ділянка являла собою віддаля від 25 верст. Роти мали по 2-3 загони, загонна ділянка розбивалася на 15 постів. Охоронювані відрізки були неоднакові, тому й чисельний склад постів коливався від 5 до 20, а то й 50 чоловік. У середньому радзивилівський прикордонник відповідав за безпеку 5 верст кордону. Відомо, що російсько-австрійський кордон у 1117 верст перебував під охороною 6 бригад у складі 220 постів.

Ім місця, де чекали контрабандисти. Уночі прикордонники користувалися слідовими ліхтарями. Мали при собі караульних і сторожових псів, з 80-х років XIX ст. їх використання було обов'язковим. У циркулярі від 12 липня 1884 року пропонувалося мати на посту по дві-три сторожові собаки (з породи сибірських лайок). У 1860 році при всіх прикордонних бригадах західного кордону організуються учбові команди для підготовки вахмістрів і унтер-офіцерів, яких гостро не вистачало. У 1861 році бригади біля Радзивилова, як і на всьому західному кордоні, зміцнили об'їждчиками з офіцерами. У міру збільшення чисельності 12-го Донського козацького полку, розквартированого в Радзивиліві, загони місцевої варті з населення поступово починають відсторонюватися від вартування кордону. З відкриттям залізничного сполучення з європейськими країнами через Радзивилів товарні состави вивозили на експорт ліс, пшеницю, вовну, жито, велику рогату худобу. Ввозилися сталеві і залізні вироби, машини і сільсько-господарське знаряддя.

Після 1874 року служити на кордон у Радзивилів починають прибувати рекрути, якими вирішили комплектувати й прикордонні бригади, оскільки в Росії на основі маніфесту ввели загальну військову повинність (6 років дійсної служби і 9 років перебування в запасі). Російські прізвища серед жителів сьогоденного Радзивилова нагадують про цю сторінку в історії міста, адже багато хто з новобранців після закінчення строку служби залишався жити в Радзивиліві, заводив тут сім'ю.

З 1880-х років начальниками Радзивилівського митного округу могли бути не тільки цивільні чиновники, до числа яких раніше належали Володимир Благой чи приятель Оноре де Бальзака – Павло Гаккель, а й генерали та штабс-офіцери з правом носити військову форму і залишатися з отриманими званнями. Прикордонна вартя набуває справжнього військового вигляду. Навіть її забезпечення ведеться за стандартами військових частин.

З 1883 року статус Радзивилівського митного округу незрівнянно зріс. Справа в тому, що раніше таких округів у Росії було 17, натомість залишено 9 – Санкт-Петербурзький, Ризький, Вержеболівський, Калішський, Радзивилівський, Бесарабський, Південний, Кутаїський і Бакинський (всього 30 тис. рядових та унтер-офіцерів і 1 тис. офіцерів – у середньому на округ відповідно понад 3 тис. і понад 100). Але недовго Радзивиліву випало пишатися своїм становищем – у 1889 році Радзивилівського округу не стало, залишилася тільки Радзивилівська митниця. А місцевою прикордонною вартою керували з інших місць (Санкт-Петербург, Київ), з 1893 року захистом і охороною всіх кордонів імперії займався Окремий корпус прикордонної варті.

З "Мертвих душ" Миколи Гоголя знаємо про службу

КРАЄЗНАВСТВО

РАДЗИВИЛІВСЬКА МИТНИЦЯ

У НОВОВІЯВЛЕНИХ І МАЛОВІДОМИХ ФАКТАХ

Досить-таки щільне пильнування. Старшими постів і начальниками кордону були вахмістри або ефрейтори, на чолі загонів стояли штабні ротмістри або ротмістри, відділами командували підполковники, бригадами – полковники і генерал-майори. Таким чином, можна стверджувати, що поховані в Радзивілові генерал-майори Олександр Федорович Крамер (1800 – 1871) і Оскар Густавович Нітц (1847 – 1907) були командирами тутешньої бригади. Генерал-лейтенант Петро Тимофійович Лазовський (1842 – 1910), як записано на надмогильному пам'ятнику, очолював прикордонну варту. Цю ж варту раніше очолював полковник Петро Павлович Каверін, друг Олександра Пушкіна. Дійсний статський радник Володимир Іванович Благой (1839 – 1895) був начальником Радзивілівського митного округу, а Микола Васильович Баклановський (1835 – 1908) керував Радзивілівською митницею (обоє за заслуги перед православ'ям поховані біля церкви св. Олександра Невського).

Безумовно, мали відношення до Радзивілівської митниці і охорони кордону митний працівник, колишній керівник Керченської портової митної ради Йосип Іванович Александрович (помер 1838), командир Волинської прикордонної варті, полковник Каранат Федорович Бузовський (1785 – 1838), ротмістр цієї бригади Гаврило Георгійович Сливинський (п. бл. 1914), статський радник Георгій Олександрович Петров (п. 1896), колезький радник Андрій Іванович Малишев (п. 1881), надвірні радники Олексій Олександрович Солодов (1765 – 1822), Петро Петрович Урсин-Немцевич (1828 – 1889), титулярний радник Павло Петрович Комарницький (п. 1894), поручик прикордонної варті Антон Васильович Радзевенчук (1834 – 1879), телеграфіст Георгій Іванович Улович (1881 – 1905) та інші. Вписані на надмогильні таблички в Радзивілові титули «ефрейтор», «вахмістр» тільки сьогодні можуть видатися малозначущими. Ці люди займалися розстановкою піших і кінних нарядів (від одного до п'яти чоловік). Цікаво, що прикордонники перед заступанням на службу тягнули жеребки, які визначали ділянку несення служби.

У лісо-болотистій місцевості біля Сестрятина така служба давалася важче, ніж на горбисто-рівнинній біля Дранчі, адже сестрятинські ліси були більш вірогідним напрямком руху порушників кордону. Сама назва села, за переказами, вказувала, що колись тут хтось «сі стратив», тобто, мабуть, втратив контрабандні товари. До речі, населення, знаючи, що частину коштів, отриманих від вилучення контрабанди, йде на преміювання добровільних помічників, допомагало прикордонникам. Так що кордон однаково допомагав у боротьбі за виживання: як тим, хто сприяли контрабандистам (бо прекрасно знали всі місцеві стежки-доріжки), так і тим, хто підсобляли у їх вилученні. Утім, порушники виявляли неабияку вигадливість і кмітливість. Ось опис одного з таких випадків:

«Начальник караула, отримавши відомості про підготовлене перекидання на його ділянці великої партії товарів, улаштував засаду на шляху передбачуваного руху порушників кордону. Було це вночі. Спочатку пройшов дід. Приблизно через годину начальник караула зі своїми помічниками неподалік почули сигнал про допомогу, яким звичайно користувалися прикордонні наряди. Потрібно було добре знати службу, щоб не піддатися на цю провокацію. Мирнуло п'ять хвилин, і дорогою від кордону галопом із криком про допомогу проскакав вершник. Засада пропустила його. Через деякий час услід за ним проїхала бричка з «веселою компанією». Засада пропустила і її. Тільки слідом за бричкою з'явилися завантажені підводи. Тоді засада виявила себе і, підстрілюючи коней, затримала контрабанду».

Дрібні партії контрабандного товару переправляли за допомогою натренованих коней, які, обв'язані мішками, без вершника перетинали кордон і рухалися до знайомого

Чичикова на митниці: *«В непродолжительное время не было от него никакого життя контрабандистам. Это была гроза и отчаяние всего польского жидовства...».* В одному з листів у Радзивілів доктор історичних наук Ігор Свешніков стверджував, що та служба відбувалася в Радзивілові. Насправді в творі Гоголя про це не говориться. Однак в уцілених фрагментах другого тому «Мертвих душ» записано: *«В то самое время, когда Чичиков в персидском новом халате из золотистой термаламы, развалился на диване, торговался с заезжим контрабандистом-купцом жидовского происхождения и немецкого выговора, и перед ними уже лежали купленная штука первейшего голландского полотна на рубашки и две бумажные коробки с отличнейшим мылом первостатейнейшего свойства (это мыло было то именно, которое он некогда приобретал на радзивилловской таможене; оно имело, действительно, свойство сообщать не постижимую нежность и белизну щекам изумительную), в то время, когда он, как знаток, покупал эти необходимые для воспитанного человека продукты, раздался гром подъехавшей кареты, отозвавшийся легким дрожаньем комнатных окон и стен, и вошел его превосходительство Алексей Иванович Леницын».*

Виходить, літературний герой Чичиков таки служив у Радзивілові. Звідки ж Гоголь знав про описані ним зловживання на Радзивілівській митниці? Олексій Ульянович Болотников (1735 – 1828), генерал-лейтенант, дійсний таємний радник, член Державної Ради, сенатор, ще в 1818 році був призначений у комітет по Волинській губернії і в комісію щодо зловживань на Радзивілівській митниці. Письменик Іраклій Андроников встановив і таке. Військовий за вихованням молодості, Петро Дем'янович Завелейський згодом перейшов до «статських справ», поступив у міністерство фінансів і відразу ж «був употреблен к открытию шайки контрабандистов», які діяли в Радзивілові і в містечку Зельвах, теж на західному кордоні російської держави. Завелейський, як начальник «секретної експедиції», за короткий строк виявив контрабандних товарів більш як на два мільйони рублів. За це митні чиновники і купці, які мали неабиякий зиск на незаконній торгівлі, декілька разів намагалися його отруїти. Так що розповідь у «Мертвих душах» – не вигадка М.Гоголя і мала місце саме на Радзивілівській митниці. Нагадаю: «ревню-безкорислива» служба Чичикова стала предметом загального здивування і не залишилася поза увагою начальства. Отримавши підвіщення і чин, він вирішив, що «настала пора», і подав проєкт вилучення контрабандистів усіх до одного. Якщо, звісно, дозволять виконувати цей проєкт йому самому. Дозвіл надійшов, і ось Чичиков вступив у змову з контрабандистами, і вже бачилися йому мільйонні бариші, адже іспанські барани, одягнуті в подвійні кошушки, пронесли через кордон брабантських мережив на величезну суму. Однак таємне стає явним. У Чичикова все забрали. І хоч суду вдалося уникнути, та нічого нікому не лишилося, окрім двох дюжин голандських сорочок, невеликої брички, кріпосних Петрушки і Селіфана та десятків двох «тысчонок», котрі були сховані в нього на чорний день.

В «Орловских губернских ведомостях» за 2 квітня 1849 року було вміщене дивне оголошення від Київського губернського правління: *«Умершему контрабандисту еврею Бенюмину Вибору о взыскании с онаго 38 рублей 98 коп. серебряных денег, с отсылкою в Радзивилловскую таможеню мятежнику Белашевичу о взятии онаго в казну».* Окрім факту причетності оголошення до історії Радзивілова, тут важко щось збагнути: контрабандист... заколотник... взяття в казну... стягнення коштів із померлого єврея... Зрозуміло одне: Радзивілів відіграв помітну роль у долі і політиків, і торговців, і контрабандистів, і навіть заколотників.

Володимир ЯЦУК,
почесний член Національної спілки краєзнавців України.